

УДК 371.134 (477.43/44) (091)(045)

Н.Ю.БАЛАБУСТ,

аспірант

(м.Кам'янець-Подільський Хмельницької області)

Навчально-виховні аспекти підготовки педагогічних кадрів для шкільної освіти в Подільській губернії (1864-1917 рр.): історіографічний вимір

В статті на основі історико-педагогічної літератури, архівних матеріалів та публікацій періодичних видань аналізується малодосліджена проблема навчально-виховних аспектів підготовки педагогічних кадрів для шкільної освіти в Подільській губернії в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в наукових доробках вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Ключові слова: навчально-виховні аспекти, шкільна освіта, педагогічні кадри, навчальні заклади, гімназії, земські установи, навчальні програми.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Глибокі соціально-політичні, духовні та економічні зрушення, що відбуваються в суверенній, демократичній Україні, спонукають до реформування системи освіти, що має забезпечити умови розвитку й самореалізації кожної особистості, пріоритетність загальнолюдських цінностей громадянського суспільства. Сьогодні гостро стоїть питання ефективності реформування освіти в Україні, підготовки педагогічних кадрів, вишукуються нові підходи до навчально-виховного процесу. Неабияке значення має врахування позитивного історичного досвіду, набутого у освітніх закладах періоду капіталізму. А тому нині, коли з'явилися нові гімназії, ліцеї, коледжі та інші учбові установи, звернення до історії народної освіти дорадянського часу, формування кадрового потенціалу, осмислення педагогічних підвалин, на яких стояла середня школа у XIX – на початку XX ст., є необхідним і обов'язковим завданням для подолання штучного розриву в просторі і часі закономірного процесу розвитку освіти в Україні і у нашому краї.

Варто зазначити, що вивчати шкільні системи минулого складно. Однак, численні архівні документи, різноманітна література та преса тих років дають чітку картину її історії, розкривають політику царизму в галузі середньої освіти, систему управління, кадрового забезпечення, джерела та обсяги фінансування, розвиток матеріальної бази, форми і методи організації навчально-виховного процесу, кількісний і якісний склад педагогічних та учнівських колективів тощо.

Не потрібно забувати, що царизм, особливо із 30-х років XIX ст., почав інтенсивно насаджувати на Поділлі „російське начало”. Середні навчальні заклади були в цьому надійною опорою. Великодержавна, русифікаторська політика царизму активно втілювалася у середніх навчальних закладах, насамперед через ідеологічно заангажовані педагогічні кадри. Відбувався процес „зросійщення” українців, поляків, євреїв та молоді інших національностей. Водночас, не дивлячись, в цілому, на реакційну політику царизму в галузі

Формулювання цілей статті... Метою цього дослідження є вивчення, аналіз та обґрунтування проблеми навчально-виховних аспектів підготовки педагогічних кадрів для шкільної освіти в Подільській губернії в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в наукових доробках вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Виклад основного матеріалу... Проблему підготовки педагогічних кадрів, стану шкільної освіти за більш як півстолітній досліджуваний період аналізували як дослідники дорадянського періоду, так і дослідники XX ст. та сучасного етапу. Однак стан її в цей період, на нашу думку, вивчено ще недостатньо. Ми все ще не маємо цілісної картини розвитку та вдосконалення шкільної освіти, об'єктивного аналізу підготовки педагогічних кадрів для галузі, особливостей цих процесів у Подільській губернії.

Весь історіографічний процес із вивчення, аналізу і систематизації відповідних матеріалів і фактів з історії становлення і розвитку шкільної освіти та підготовки педагогічних кадрів на Поділлі в досліджуваний період можна умовно розділити на три основних етапи:

1. Російсько-імперський, який охоплював другу половину XIX – початок XX ст. й відзначався утвердженням раціонально-прагматичної концепції вирішення освітянських проблем в дусі імперських стандартів і взірців.

Більшість робіт вчених і педагогів XIX ст. – початку XX ст. носили узагальнюючий характер, хоч деякі з них висвітлювали окремі аспекти досліджуваної проблеми на Поділлі. Зокрема, це ми знаходимо в працях М.Барсова „Школи Волині і Поділля в 1862 році” [1], М.Константиновича „Деякі дані про народну освіту в Південно-Західному краї” [2], М. Мукалова „Народна школа в Південно-Західному краї (Історико-статистичний нарис)” [3], І.Михалевича „Кам'янець-Подільська гімназія. Історична записка про її п'ятдесятирічне існування”, „Подільська гімназія у

Вінниць” [4-5], Е Шмідта „Історія середніх навчальних закладів в Росії” [6], Б.Веселовського „Історія земства за 40 років” [7], С.Русової „Українські земства в справі заведення народної освіти” [8], М.Драгоманова „Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії” [9], С.Рождественського „Огляд діяльності Міністерства народної освіти. 1802-1902”, „Нариси з історії систем народної освіти в Росії у XVIII-XIX століттях” [10-11], Б.Веселовського „Земства і земська реформа” [12], К.О. ... „Народна освіта на Поділлі” [13], В.Трутовського „Сучасне земство” [14], М.Костомарова „Про викладання на південно-руській мові” [15], О.Пругавіна „Закони і довідкові видання по початковій освіті” [16], С.Стрибульського „Історичні відомості про Немирівську гімназію” [17], В.Гульдмана „Подільський адрес-календар”, „Подільська губернія” [18-19], С.Саченка „Статистичні нариси Поділля” [20], І.Посадського „Середні навчальні заклади Київського учбового округу за десятиріччя” [21], М.Бунге „До питання про народну освіту в Росії” [22] та ін.

Необхідно зазначити, що вищезгадувані праці носили заангажований і в більшості випадків, антиукраїнський характер, що диктувалося тогочасними імперськими і церковними установками, а в радянські часи ідеологічні засади наукових досліджень в освітній галузі, як і в цілому у гуманітарній сфері, диктувалися ідеями марксизму-ленінізму, класовим підходом до явищ суспільного життя, сліпою ненавистю до проявів українського націоналізму тощо.

2. Після подій 1917 р. розпочався радянський або формаційно-позитивістський період, який охопив майже все ХХ ст. Спочатку освітянській проблемі науковці тривалий час не приділяли достатньої уваги. Відсутність ґрунтовних досліджень в цьому напрямку до 40-50 рр. ХХ ст., на нашу думку, пояснюється процесом становлення радянської історичної та педагогічної науки та розбудови радянської мережі навчальних закладів. Лише в кінці 40-х і на початку 50-х років ХХ ст. почали з'являтися праці, в яких недостатньо приділялося уваги щодо участі держави в модернізації системи освіти та перспективах освітньої політики, а основний наголос робився на суцільній конфронтації прогресивного студентства із самодержавним ладом, її політичному забарвленню тощо. Лише наприкінці 40-х років вийшла комплексна праця М.Константинова з історії гімназій та училищ, а в 50-ті роки – з'явилися на світ дослідження Ш.Ганеліна та В.Смирнова, в яких була зроблена спроба висвітлити роль громадськості і педагогів у розробці статутів гімназій. Проте значна заідеологізованість цих досліджень вплинула на висновки авторів.

В такому ж контексті видрукувані праці радянських дослідників П.Кудрявцева „До історії освіти на Україні” [23], М.Муратова „Книжкова справа в Росії у XIX і XX століттях” [24], Е.Мединського „Історія російської педагогіки з найдавніших часів до великої пролетарської революції” [25], М.Константинова „Нариси з історії середньої школи (гімназії і реальні училища з кінця XIX століття до лютневої революції 1917 року)” [26], Ш.Ганеліна „Нариси з історії середньої школи в Росії другої половини XIX століття” [27], В.Смирнова „Реформа початкової і середньої школи в 60-х роках XIX ст.” [28], Ф.Корольова „Народна освіта в Росії напередодні лютневої революції 1917 року” [29], О.Козирьова „Народна освіта в Росії в другій половині XIX століття” [30], М.Заволоки „Загальноосвітня школа України в кінці XIX – на початку XX ст.” [31], М.Щербака, Н.Щербак „Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)” [32], Л.Анохіної „З історії освіти у м.Вінниці (II половина XIX – поч. XX ст.)” [33], С.Стельмаха „Політика самодержав'я в галузі народної освіти на Україні в 60-90 роках XIX ст.” [34], Є.Степанович „Мережа учбових закладів України у другій половині XIX – початку XX ст. (початкові, середні та спеціальні)” [35], М.Поліщука „Стан початкової освіти на Правобережній Україні в 60-90 роках XIX ст.” [36], Р.Родіна „Народна освіта на Правобережній Україні в 70-80 роках XIX ст.” [37], С.Каменева „Церква і освіта в Росії” [38], П.Жильцова, В.Величкіної „Вчитель сільської школи. Навчальний посібник. Ч.1. Вчитель сільської дореволюційної школи” [39], Є.Дніпрова „Школа в Росії в другій половині XIX ст.” [40], О.Завадської „Народна освіта в царській Росії напередодні Жовтня” [41], К.Суботіної „Народна освіта і бюджет” [42], Л.Петко „Народна освіта на Україні напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції” [43], Ф.Паначина „Вчительство Росії на зорі XX століття” [44], О.Ососкова „Проблеми введення загальної початкової освіти в дореволюційній Росії (1861-1916 рр.)” [45], С.Озерської „Ушинський К.Д. і земська школа” [46] та ін.

На нашу думку, варто виокремити постать Степана Сірополка – видатного дослідника історії освіти України, який в період визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. працював радником Генерального секретаріату народної освіти, товаришем міністра народної освіти УНР, а після еміграції уряду УНР до Польщі – керував цим міністерством до середини 1923 р. Після переїзду до Праги С.Сірополко працював професором педагогічних дисциплін в європейських вищих навчальних закладах, вів активну громадську діяльність, багато працював над своєю головною книгою життя „Історія освіти в Україні”, яка в незалежній Україні була надрукована у

видавництві „Наукова думка” в м.Києві наприкінці 2001 р. Ця монографія вичерпно висвітлює питання розвитку освіти в Україні від початків нашої історії до недавнього минулого. Зокрема, тут є й матеріали стосовно освітянської галузі Подільської губернії в досліджуваний період [47].

3. Взятий в роки перебудови в СРСР курс на демократизацію і децентралізацію управління різними галузями суспільного життя, зокрема й в освітянській сфері, став визначальним для організації освіти й виховання, вирішення проблем підготовки педагогічних кадрів, розширення науково-дослідних робіт із освітянської проблематики уже в незалежній Україні. Принципові зміни в цьому напрямку внесли закони про освіту, про мову, концепції дошкільного виховання, загальноосвітньої та вищої школи, оригінальні навчальні програми, підручники, посібники, наукові розробки.

Особливо активізувалася дослідницька робота як в державі, так і в регіональному вимірі щодо вивчення, аналізу і висвітлення питань історії освіти на різних етапах українського державотворення, зокрема і в досліджуваний період. За часи незалежності з'явилися фундаментальні дослідження „Історія української школи та педагогіки: Хрестоматія” [48], „Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія” [49], „Розвиток народної освіти і педагогічної думки (X – початок XX ст.): Нариси” [50], „Історія української педагогіки” [51], „Історія педагогіки” [52], „Нариси історії українського шкільництва” [53], „Історія української школи і педагогіки” [54], „Історія педагогіки” [55], „Історія педагогіки України” [56] та ін.

Важливий матеріал щодо досліджуваного періоду опублікований в наукових збірниках міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, які проводились в 90-х роках XX ст. – на початку XXI ст. в Україні. Це VIII – XIII Подільські історико-краєзнавчі конференції (1990-2010 рр.), друга науково-практична конференція „Культура Поділля: історія і сучасність”, присвячена 500-річчю м.Хмельницького (1993 р.), міжнародна науково-практична конференція „Духовні витоки Поділля: творці історії краю” (1994 р.), міжнародна науково-практична конференція „Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків” (2003-2012 рр.), матеріали Могилів-Подільських краєзнавчих конференцій тощо.

Вагомий науковий доробок багатьох відомих українських і зарубіжних дослідників опублікований в матеріалах таких всеукраїнських та регіональних видань як „Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей”, „Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей)”, „Вісник академії педагогічних наук України”, „Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць”, „Наукові праці Кам'янець-Подільського педагогічного університету: історичні науки”, „Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки”, „Педагогічне Поділля: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Соціально-педагогічна”, „Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць” та ін.

Варто також відзначити окремі випуски збірників наукових праць „Подільська старовина”, „Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки”, „Літопис Хмельниччини”, „Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля” тощо.

Цінний фактологічний та методологічний матеріал міститься у наукових статтях, розробках і дослідженнях сучасних українських, зокрема й подільських, вчених і краєзнавців І.Боголюбової [57], Ю.Бояра [58], А.Буравченкова [59], В.Гурського [60], В.Гуцала [61], Л.Дровозюк [62], О.Завальнюка [63], В.Коваля [65], Т.Конькової [65], О.Кошеля [66], В.Малого [67], Е.Мельника [68], Г.Мітіна [69], Є.Луценко [70], В.Перерва [71], Ю.Хоптяр [72], А.Трембіцького [73] та ін.

Статті та дослідження цих авторів вирізняються незаангажованістю, об'єктивністю, науковістю, реально та повно віддзеркалюють історичний освітянський процес у XIX-XX ст. та на сучасному етапі.

Особливо важливий внесок у дослідженні та аналізу зазначеної проблеми вніс подільський вчений І.Сесак [74-88]. Його науковий доробок складає 2 монографії, майже 20 публікацій з цієї теми та захищену кандидатську дисертацію.

Методологічні засади та сучасні наукові підходи до вивчення досліджуваної проблеми обґрунтовано висвітлені в працях відомої української дослідниці, доктора педагогічних наук, професора І.Шоробури [89-95].

Великий обсяг невикористаних раніше матеріалів знаходиться у фондах Центрального державного історичного архіву у м.Києві, державних архівів Вінницької та Хмельницької областей. Найбільш повно автором опрацьовано справи фондів Хмельницького міського державного архіву, це зокрема: дирекція народних училищ (ф.67), Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія (ф.319), Летичівська чоловіча гімназія (ф.55), Кам'янець-Подільська маріїнська жіноча гімназія (ф.65), Кам'янець-Подільська Славутинська жіноча гімназія (ф.684), Кам'янець-

Подільське 8-ми-класне технічне училище (ф.66), Проскурівське Олексіївське реальне училище (ф.57), Кам'янець-Подільська художньо-ремісничка майстерня (ф.63), Подільська духовна семінарія (ф.64) та інші. У роботі широко використані також архівні документи і матеріали фондів: канцелярія подільського губернатора (ф.228), подільська губернська земська управа (ф.233) та інші, які містять цінні відомості з історії середніх шкіл Поділля.

У державному архіві Вінницької області збереглися дані про Вінницький учительський інститут (ф.54), реальні училища: Вінницьке (ф.15) і Могилів-Подільське (ф.16), комерційні училища: Вінницьке 7-ми-класне (ф.20), Могилів-Подільське (ф.48) і Тульчинське (ф.698). Найбільше архівних документів (понад 2,5 тисячі) стосується історії гімназій. Це більше 10 фондів, в яких зберігаються справи чоловічих і жіночих гімназій Вінниці, Жмеринки, Гайсина, Брацлава.

Найбільш повна інформація про середні навчальні заклади Поділля знаходиться у таких архівних справах як, звіти за окремі роки, протоколи засідань педагогічних рад чи конференцій, навчальні плани і програми, фінансові звіти, списки учителів та учнів, їх особові справи тощо. Особливу цінність становлять протоколи засідань педагогічних рад чи конференцій за окремі роки. З них можна дізнатися про розподіл навчальних годин між учителями, вставлення учителів до вирішення тих чи інших важливих питань діяльності навчальних закладів тощо. Архівні справи з книгами протоколів педагогічних рад дають унікальну можливість для вивчення політики царизму відносно кадрових питань, а також різних типів середніх шкіл і практичного їх втілення у навчальних закладах. Значне місце під час засідань педагогічних рад займали питання про заслуховування циркулярних розпоряджень попечителя Київського навчального округу, інших урядових повідомлень та постанов, а також питання про успішність і поведінку учнів, прийом і звільнення вчителів, звільнення від плати за навчання, перевід у старші класи та інші.

В архівних документах наявні протоколи обстеження шкіл, доповіді окремих осіб і товариств про середні навчальні заклади, педагогічні кадри, прохання різного характеру, заяви тощо. Значну цінність становлять архівні справи, у яких збереглась переписка місцевих шкільних властей з Міністерством народної освіти, Міністерством торгівлі і промисловості, Відомством установ імператриці Марії, органами влади, громадськими організаціями тощо. Для вивчення діяльності різних типів середніх шкіл краю важливе значення мають архівні справи, які містять кошториси доходів і витрат, фінансові звіти та інші бухгалтерські документи. Вони проливають світло на багато сторін їх діяльності, допомагають краще зрозуміти механізм функціонування навчальних закладів, систему роботи з педагогами і учнями.

Наявні документи і матеріали, що зберігаються в фондах державних архівів України, а також багаточисленні друковані видання (особливо статистичного характеру), періодична преса тих часів, дають можливість для об'єктивного, наукового висвітлення історії підготовки вчительських кадрів краю в період капіталізму. Особливої уваги заслуговують „Циркуляри по Киевскому учебному округу”, які щомісячно видавались Управлінням навчального округу і складались з двох відділів – офіційного і неофіційного. В офіційному відділі ми знаходимо усі необхідні керівні вказівки для навчальних закладів, що перебували у відані Міністерства народної освіти: закони, царські повеління, постанови Сенату, розпорядження Міністерства народної освіти і Ученого комітету тощо. У неофіційному відділі містились статті педагогічного, наукового і загально-літературного характеру, критичні замітки про книги, шкільна хроніка тощо.

Для розуміння суті політики в галузі середньої школи, освітянської кадрової політики, першочергового значення набуває вивчення законів, що були видані царизмом у досліджуваний період. Так, діяльність чоловічих гімназій Поділля визначали закони 1828 р. („Статут гімназій і училищ, підвідомчих університетам”), 1864 і 1871 років („Статут гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти”). Функціонування жіночих гімназій краю визначали закони 1869 р. („Положення про жіночі гімназії і прогімназії в губерніях: Київській, Подільській і Волинській”), 1870 р. („Положення про жіночі гімназії і прогімназії Міністерства народної освіти”). Діяли закони, що визначали діяльність інших типів середніх шкіл Поділля [79, с.10].

Значний фактичний матеріал, зокрема про гімназії, технічні та реальні училища Поділля, почерпнуто із багаточисленних звітів попечителя Київського навчального округу за окремі роки. При уважному опрацюванні цих статистичних видань простежуються в загальних рисах основні характерні показники розвитку окремих типів середніх шкіл: їх кількість, фінансування і матеріальна база, педагогічний склад, учнівські контингенти тощо. Хоч, як відомо, царська статистика мала свої недоліки, однак, збережені до наших днів ці, вкрай цінні історичні джерела, дають можливість, в цілому, правильно оцінити стан середньої освіти у той чи інший період.

Необхідно також зазначити, що статистичні видання тих часів складались у суворій послідовності і одноманітності. Кожного року у чітко визначені терміни директори навчальних

закладів, підпорядкованих Міністерству народної освіти, зобов'язані були в обов'язковому порядку направляти звіти і необхідні дані в Управління попечителя Київського навчального округу, де вони узагальнювались і видавались майже щорічно великими тиражами. Ці видання, як і ряд інших, зокрема „Памятная книжка Киевского учебного округа” за окремі роки, являють собою своєрідні енциклопедичні видання з історії освіти в Україні у дорадянські часи.

Значну кількість цифрових даних нами почерпнуто із щорічних статистичних видань „Обзор Подольской губернии...” за окремі роки [97-100]. Видані у свій час як додатки до звітів подільських губернаторів царю, вони, в цілому, показують стан середньої освіти на Поділлі, однак не можуть слугувати для всебічного її вивчення, бо сухі статистичні цифри потребують значного доповнення даними з архівних документів, літературних джерел, періодичних видань тощо.

Цінними джерелами для вивчення історії середніх шкіл краю є такі видання: „Памятная книжка Подольской губернии...” за окремі роки. Наприклад, в одній з них за 1911 рік у першому розділі („Адрес-календарь Подольской губернии”) зібрані дані про усі навчальні заклади, які були в кожному з 12 повітів у 1909 році. Більш того, наводяться відомості про учителів, які в них працювали тощо [96].

Почесне місце серед звітних даних, які допомагають більш глибоко зрозуміти стан середньої освіти на Поділлі, займають земські видання за окремі роки. У них прослідковується не тільки турбота місцевих органів самоуправління (земств) про надання матеріальної і фінансової допомоги середнім школам краю, але і бажання розширити їх мережу, заснувати нові, вкрай необхідні середні навчальні заклади, зокрема, учительські семінарії.

Висновки... Отже, ми проаналізували і систематизували існуючі історичні джерела про різні типи середніх навчальних закладів Поділля, співставили і критично їх оцінили. В цілому, необхідно зазначити, що існуюча на сьогоднішній день в Україні джерельна база (документи і матеріали фондів Центрального державного історичного архіву у м. Києві, державних архівів Хмельницької, Вінницької та інших областей, їх бібліотек, а також, наукових бібліотек України та ін.) дає змогу об'єктивно, з наукових позицій висвітлити історію середніх навчальних закладів Поділля в період капіталізму, освітянську кадрову політику царського уряду.

Практичне значення проведеного дослідження ми вбачаємо у тому, що матеріали і висновки дослідження можуть бути використані викладачами вузів при читанні курсів історії освіти і педагогічної думки в Україні, історії культури, історії краю тощо, розробці історико-педагогічних спецкурсів, посібників, підручників, інших навчально-методичних матеріалів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барсов Н. Школы на Волыни и Подоллии в 1862 году / Н. Барсов. – СПб. : [б. и.], 1863. – 156 с.
2. Константинович М. Некоторые данные о народном образовании в Юго-западном крае / М. Константинович. – К. : Тип. ун-та, 1874. – 57 с.
3. Мукалов Н. Народная школа в Юго-Западном крае (Историко-статистический очерк) / Н. Мукалов. – К. : Губерн. тип., 1892. – 60 с.
4. Михалевич И. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем ее существовании (1833-1883). В двух частях с приложениями / И. Михалевич. – Каменец-Подольск : [б. и.], 1883. – 434 с.
5. Михалевич И. Подольская гимназия в Виннице / И. Михалевич. – Каменец-Подольск : [б. и.], 1890.
6. Шмидт Е. История средних учебных заведений в России / Е. Шмидт. – СПб. : тип. В. С. Балашева, 1878. – 684 с.
7. Веселовский Б. История земства за 40 лет. Т. 4 / Б. Веселовский. – СПб. : издательство О. Н. Поповой, 1911. – 696 с.
8. Русова С. Українські земства в справі заведення народної освіти / С. Русова // Світло. – 1911. – Кн. 3. – С. 32–47.
9. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М. Драгоманов. – Geneve-Bale-Lyon : H. Georg Libraire Editeur, 1877. – 152 с.
10. Рождественский С. Обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902 / С. Рождественский. – СПб. : Издание Министерства народного просвещения, 1902. – 917 с.
11. Рождественский С. Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII-XIX веках / С. Рождественский. – СПб. : М. А. Александров, 1912. – 727 с.
12. Веселовский Б. Земство и земская реформа / Б. Веселовский. – Петроград : Т-во О. Н. Попова, 1918. – 48 с.
13. К.О. Народна освіта на Поділлі. Ч. 4. / К.О. // Світло. – К., 1910.
14. Трутовский В. Е. Современное земство / Владимир Трутовский ; под ред. и с предисл. Б. Б. Веселовского. – Пг. : И. И. Певин, 1915. – 288 с.
15. Костомаров Н. О преподавании на южно-русском языке / Н. Костомаров // Основа. – 1862. – Май. – С. 2.
16. Пругавин А. С. Законы и справочные сведения по начальному народному образованию / А. С. Пругавин. – [2-е знач. доп. изд.]. – СПб. : Общественная польза, 1904. – XLVIII, – 1095 с.

17. Стрибульський С. Историческая записка о Немировской гимназии / С. Стрибульський. – Немиров : Типография С.Я. Брантмана, 1888. – 430 с.
18. Гульдман В. К. Подольский адрес-календарь / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский : Типография Губернского Правления, 1895. – 463 с.
19. Гульдман В. К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания Гульдмана / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский : Подольский губ. стат. ком., 1889. – 510 с.
20. Саченко С. Статистические очерки Подолии / С. Саченко. – Каменец-Подольский : Тип. С. П. Киржацкого, 1906. – 47 с.
21. Посадский И. В. Средние учебные заведения Киевского учебного округа за десятилетие 1889-1898 гг. / И. В. Посадский. – К., 1899.
22. Бунге Н.А. К вопросу о народном образовании в России / Н. А. Бунге. – К. : Тип. Т-ва И. Н. Курьеревъ и Ко, 1901. – 50 с.
23. Кудрявцев П. До історії освіти на Україні / П. Кудрявцев // Збірник іст.-філолог. відділу ВУАН. – К., 1927. – Кн. 13–14.
24. Муратов М. В. Книжное дело в России в XIX и XX веках / М. В. Муратов. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1931. – 256 с.
25. Медынский Е. Н. История русской педагогики с древнейших времен до великой пролетарской революции / Е. Н. Медынский. – М.: Учпедгиз, 1936. – 472 с.
26. Константинов Н. А. Очерки по истории средней школы (гимназии и реальные училища с конца XIX века до февральской революции 1917 года) / Н. А. Константинов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 248 с.
27. Ганелин Ш. И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века / Ш. И. Ганелин. – Л. : Учпедгиз. Ленингр. отд-ние, 1959. – 276 с.
28. Смирнов В. З. Реформа начальной и средней школы в 60-х годах XIX в. / В. З. Смирнов. – М. : Изд-во Академии педагог. наук РСФСР, 1954. – 310 с.
29. Королев Ф. Ф. Народное образование в России накануне февральской революции 1917 года / Ф. Ф. Королев // Советская педагогика. – 1951. – № 12. – С. 41–67.
30. Козырев А. В. Народное образование в России во второй половине XIX века / А. В. Козырев. – Ставрополь : Ставропольский гос. пед. институт, 1948. – 22 с.
31. Заволока М. Г. Загальноосвітня школа України в кінці XIX – на початку XX ст. / М. Г. Заволока : дис. канд. пед. наук : 13730. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1971. – 215 с.
32. Щербак М. Г. Національна політика царату на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / Щербак М. Г., Щербак Н. О. – К. : ІЗЮН, 1997. – 92 с.
33. Анохіна Л. С. З історії освіти м. Вінниці (II пол. XIX – початок XX ст.) / Л. С. Анохіна // Вінницький обласний краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://muzey.vn.ua/node/106>.
34. Стельмах С. П. Политика самодержавия в области народного образования на Украине в 60-90 годах XIX века : дис. канд. ист. Наук : 07.00.02 / С. П. Стельмах. – К. : КГУ им. Т. Шевченка, 1991. – 231 с.
35. Степанович Є. П. Мережа учбових закладів України у другій половині XIX - початку XX ст. (початкові, середні та спеціальні) / Є. П. Степанович // Історичні дослідження : Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – К. : Наукова думка, 1985. – Вип. 11 : Вітчизняна історія. – С. 25–29.
36. Поліщук М. С. Стан початкової освіти на Правобережній Україні в 60-90-х роках XIX ст. / М. С. Поліщук // Український історичний журнал. – К. : Наукова думка, 1971. – Вип. 3 (№120). – С. 69–74.
37. Родин Р. И. Народное образование на Правобережной Украине в 70-80-х годах XIX века / Р. И. Родин. – К. : Киевский университет им. Т.Шевченка, 1969. – 64 с.
38. Каменев С. А. Церковь и просвещение в России / С. А. Каменев. – М. : Безбожник, 1930. – 201 с.
39. Жильцов П. А. Учитель сельской школы. Учебное пособие. Ч.1. Учитель сельской дореволюционной школы / П. А. Жильцов, В. М. Величина. – М. : Просвещение, 1973. – 100 с.
40. Днепров Э. Д. Школа России во второй половине XIX в. / Э. Д. Днепров // Советская педагогика. – 1975. – № 9. – С. 113–124.
41. Завадська О. Я. Народна освіта в царській Росії напередодні Жовтня / О. Я. Завадська // Педагогіка. Респ. наук. метод. зб. – Вип. 20. – К., 1981. – С. 89.
42. Субботина К. Народное образование и бюджет / К. Субботина. – М. : Финансы, 1965. – 144 с.
43. Петко Л. П. Народна освіта на Україні напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції / Л. П. Петко // Вісник Київського університету. Історія. Вип. 19. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1977. – С. 36.
44. Паначин Ф. Учительство России на заре XX столетия / Ф. Паначин // Народное образование. – М., 1973. – № 9. – С. 85.
45. Ососков А. В. Проблемы введения всеобщего начального обучения в дореволюционной России (1861-1917 гг.) / А. В. Ососков : автореф. дис. докт. пед. наук. – М. : НИИ Общей педагогики АПН СССР, 1970. – С. 54.
46. Озерская Ф. С. Ушинский К. Д. и земская школа / Ф. С. Озерская // Советская педагогика. – 1974. – № 2. – С. 48–56.
47. Сірополько С. Історія освіти в Україні / С. Сірополько. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с. Розділ VII. Освіта на Наддніпрянській Україні в XIX ст. – С. 232–425. ; Розділ VIII. Освіта на Наддніпрянській Україні від 1901 до 1920 р. – С. 426–496.
48. Історія української школи та педагогіки: Хрестоматія / упоряд. О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 766 с.
49. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – 418 с.

50. Розвиток народної освіти і педагогічної думки (X – початок XX ст.): Нариси / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Рад. шк., 1991. – 381 с.
51. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. – К. : Знання, КОО, 2003. – 450 с.
52. Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, докт. пед. наук О. А. Дубасенюк. – Житомир : Поліграф. центр ЖДПУ, 1999. – 336 с.
53. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933) / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
54. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки : Курс лекцій / В.П. Кравець. – Тернопіль : Тернопіль, 1994. – 358 с.
55. Левківський М. В. Історія педагогіки : [навч.-метод. посіб.] / М. В. Левківський. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 190 с.
56. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підруч. / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
57. Боголюбова І. М. Учбові заклади Проскурова в XIX ст. – на початку XX ст. / І. М. Боголюбова // Культура Поділля: історія і сучасність : матеріали другої наук.-практ. конф., присвяч. 500-річчю м.Хмельницького (27-29 серп. 1993 р.). – Хмельницький : Поділля, 1993. – С. 40–42.
58. Бояр Ю. А. Становлення та розвиток церковнопарафіяльних шкіл Подільської губернії (1861-1917 рр.) / Ю. А. Бояр // Літопис Хмельниччини – 2004: краєзнавчий збірник. – Хмельницький : ПП Заколотний М. І., 2004. – С. 112–120.
59. Буравченков А. Стан церковно-парафіяльних шкіл на Поділлі (кінець XIX – початок XX ст.) / А. Буравченков, Е. Мельник // Наук. праці Кам.-Под. держ. пед. ун-ту: іст. науки. Т. 5(7). – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2001. – С. 317–323.
60. Гурський В. А. Освітня діяльність інтелігенції в контексті розвитку педагогічної думки у 2-й половині XIX – початку XX ст. / В. А. Гурський // Наук. праці Кам.-Под. пед. ун-ту: іст. науки. Т. 3(5). – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. держ. пед. ун-т, Вид-во „Стилос” (м. Київ), 1999. – С. 177–184.
61. Гуцал В. А. Культурно-просвітницька роль Кам'янець-Подільської гімназії (середина XIX – початок XX ст.) / В. А. Гуцал // Матеріали IX Подільської іст.-краєзн. конф.: [присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. друкарня, 1995. – С. 199–202.
62. Дровозюк Л. М. Земські школи Поділля на початку XX ст. / Л. М. Дровозюк // Матеріали IX Подільської іст.-краєзн. конф. : [присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. друкарня, 1995. – С. 225–227.
63. Завальнюк О. М. Освітня нива Євфимія Сіцінського / О. М.Завальнюк, А. М. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т.3. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2003. – С. 165–177.
64. Коваль В. В. Учителство початкових шкіл Поділля: підготовка, освітній рівень, соціально-економічне становище, професійна і політична діяльність (1900-1914 рр.) / В. В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2009. – Т. 13: Присвячений 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 100–116.
65. Конькова Т. І. Жіноча гімназична освіта на Поділлі у другій половині XIX ст. / Т. І. Конькова, І. В. Сесак // Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. друкарня, 1995. – С. 197-199.
66. Кошель О. М. Православна церква і освіта на Поділлі / О. М. Кошель // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Зб. наук. праць за підс. Міжнародної наук.-практ. конф. „Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків” (16-17 трав. 2003 р.). – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. держ. пед. ун-т, інф.-видавн. відділ, 2004. – С. 74–76.
67. Малий В. В. Освітній рівень подолан наприкінці XIX ст. (за даними Всеросійського перепису населення 1897 р.) / В. В. Малий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т. 1. – Кам'янець-Подільський : (Кам.-Под. держ. пед. ун-т), АТ „Коломийська друкарня ім. Шухевича”, 1998. – С. 79–83.
68. Мельник Е. М. Кам'янець-Подільська жіноча гімназія С. О. Славутинської (1901-1921 рр.) / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т. 3. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2003. – С. 127–138.
69. Мітін Г. Д. З історії церковних шкіл на Поділлі / Г. Д. Мітін, І. В. Сесак // Мат. IX Подільської іст.-краєзн.ї конф. : [присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. друкарня, 1995. – С. 192–197.
70. Луценко Є. М. До історії педагогічної освіти Подільського краю (кінець XIX століття) / Є. М. Луценко // Культура Поділля: історія і сучасність : матеріали другої наук.-практ. конф., присвяченої 500-річчю м. Хмельницького (27-29 серп. 1993 р.). – Хмельницький : Поділля, 1993. – С. 274–275.
71. Перерва В. С. Національна політика Російської імперії та церковнопарафіяльні школи Подільської єпархії XIX – початку XX ст.: погляд із Санкт-Петербурга / В. С. Перерва // Вісник Кам.-Под. нац.ун-ту ім. І.Огієнка. Іст. науки. Вип. 3 : До 20-річчя кафедри історії України. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – С. 389–395.
72. Хоптяр Ю. А. Запровадження загальної початкової освіти та розширення мережі шкільних навчальних закладів м. Кам'янця-Подільського (1907-1914 рр.) / Ю. А. Хоптяр // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т. 1. – Кам'янець-Подільський : (Кам.-Под. держ. пед. ун-т), АТ „Коломийська друкарня ім. Шухевича”, 1998. – С. 106–109.

73. Трембіцький А. М. Освітнянські ниви Євфимія Сіцінського / А. М. Трембіцький, О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т. 3. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – С. 165–177.
74. Сесак І. В. Гімназії м. Кам'янця-Подільського на початку XX століття / І. В. Сесак // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Зб. наук. праць за підс. Міжнародної наук.-практ. конф. „Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків” (16-17 трав. 2003 р.). – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. держ. ун-т, інформ.-видавн. відділ, 2004. – С. 93–95.
75. Сесак І. В. З історії діяльності земських установ Поділля в галузі народної освіти (1904-1920 рр.) / І. В. Сесак // Подільська старовина: зб. наук. праць. – Вінниця : Державна картографічна фабрика (м.Вінниця), 1993. – С. 195–196.
76. Сесак І. В. З історії Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії (1867-1917 рр.) / І. В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т.1. – Кам'янець-Подільський : (Кам.-Под. держ. пед. ун-т), АТ „Коломийська друкарня ім. Шухевича”, 1998. – С. 97–105.
77. Сесак І. В. З історії Кам'янець-Подільської приватно жіночої гімназії С. А. Славутинської (1905-1914 рр.) / І. В. Сесак // Матеріали Х Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. держ. ун-т, Оіюм, 2000. – С. 486–491.
78. Сесак І. В. З історії шкільних бібліотек початкових Міністерських училищ Поділля (кінець XIX ст. – початок XX ст.) / І. В. Сесак // Духовні витоки Поділля: творці історії краю : матеріали міжнарод. наук.-практ.конф. (9-11 верес. 1994 р., м.Кам'янець-Подільський). – Хмельницький : Поділля, 1994. – С. 236–238.
79. Сесак І. В. Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч.ІІ. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. / І. В. Сесак. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1999. – 184 с.
80. Сесак І. В. Стан грамотності населення Поділля в дожовтневий період (кінець XIX – початок XX ст.) / І. В. Сесак // VIII Подільська іст.-краєзн. конференція. Тези доповідей. Секція історії дожовтневого періоду. – Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька районна друкарня, 1990. – С. 31–32.
81. Сесак І. В. Тульчинське єпархіальне училище: сторінки історії (1867-1917 рр.) / І. В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т.8. : Мат. четвертого круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – С. 324–337.
82. Сесак І. В. Учительські семінарії Поділля на початку XX століття (1907-1914 рр.) / І. В. Сесак // Культура Поділля: історія і сучасність : матеріали другої наук.-практ. конф., присвяченої 500-річчю м.Хмельницького (27-29 серп. 1993 р.). – Хмельницький : Поділля, 1993. – С. 283–285.
83. Сесак І. В. Учні-католики середніх навчальних закладів Поділля в кінці XIX ст. – на початку XX ст. / І. В. Сесак // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Зб. наук. праць за мат. міжнародної наук. конф. (23-24 черв. 1999 р.) ; Інститут історії НАН України та ін. – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 254–260.
84. Сесак І. В. Школи грамоти Поділля в кінці XIX – на початку XX ст. / І. В. Сесак // Матеріали IX Подільської іст.-краєзн. конф.: [присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. друкарня, 1995. – С. 227–229.
85. Сесак І. В. Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч.1. Початкові школи Поділля у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / І. В. Сесак, Г. Д. Мітін. – Кам'янець-Подільський: наук.-видавн. відділ Кам.-Под. педінституту, 1996. – 125 с.
86. Сесак І. В. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії (XIX ст.) / І. В. Сесак, С. Г. Стаднік // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. Мат. міжнародної наук.-практ. конф. (9-11 верес. 1994 р. м. Кам'янець-Подільський). – Хмельницький : Поділля, 1994. – С. 234–235.
87. Сесак І. В. Із історії Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії (1831-1920) / І. В. Сесак, С. Г. Стаднік // Духовні витоки Поділля: творці історії краю : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (9-11 верес. 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). – Хмельницький : Поділля, 1994. – С. 358–359.
88. Сесак І. В. З історії першого приватного жіночого навчального закладу гімназичного типу на Поділлі на початку XX ст. / І. В. Сесак, А. Ф. Суровий / Матеріали IX Подільської іст.-краєзн. конф.: [присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні]. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. друкарня, 1995. – С. 233–235.
89. Шоробура І. М. Від творчого пошуку до педагогічних інновацій : навч. посіб. / І. М. Шоробура. – Хмельницький : Вид-во ХГПА, 2011. – 205 с.
90. Шоробура І. М. Удосконалення педагогічної майстерності вчителя в умовах інформаційного розвитку суспільства / І. М. Шоробура, А. А. Григор'єва // Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до педагогічної дії: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Житомир, 20-21 трав. 2011 р.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 34–36.
91. Шоробура І. М. Сучасні проблеми полікультурного виховання в Україні / І.М. Шоробура // Культурно-історична спадщина Польщі та України як чинник розвитку полі культурної освіти : зб. наук. праць / за ред. Василя Кременя, Тадеуша Левовицького, Світлани Сисоевої. – Хмельницький : Видавець ПП Заколотний М. І., 2011. – С. 122–127.
92. Шоробура І. М. 90-річний досвід підготовки вчителів у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії / І. М. Шоробура // Початкова школа – 2011. – № 12. – С. 42–43.
93. Шоробура І. М. Теоретичні аспекти соціально-педагогічної роботи / І. М. Шоробура, М. М. Ворник // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2011. – Вип. 9. – С. 371–375.
94. Шоробура І. М. Педагогічний менеджмент : курс лекцій / Шоробура І. М. ; Хмельниц. гуманіт.-пед. акад. – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2010. – 191 с.

95. Шоробура І. М. Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX – XX століття) : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. М. Шоробура. – К., 2007. – 43 с.

96. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 г. / сост. В. В. Филимонов. – Каменец-Подольск : Тип. Подольского губернского правления, 1911. – 216 с.

97. Обзор Подольской губернии за 1890 год. Приложения к всеподданнейшему отчету Подольского губернатора. – [Б.м.] : [Б.н], 1890. – 172 с.

98. Обзор Подольской губернии за 1895 год. Приложения к всеподданнейшему отчету Подольского губернатора. – [Б.м.] : [Б.н], 1895. – 208 с.

99. Обзор Подольской губернии за 1901 год. Приложения к всеподданнейшему отчету Подольского губернатора. – [Б.м.] : [Б.н], [1901]. – 215 с.

100. Обзор Подольской губернии за 1903 год. Приложения к всеподданнейшему отчету Подольского губернатора. – [Б.м.] : [Б.н], 1903. 195 с.

Аннотация
Н.Ю.Балабуст

Учебно-воспитательные аспекты подготовки педагогических кадров для школьного образования в Подольской губернии (1864-1917 гг.): историографическое измерение

В статье на основе историко-педагогической литературы, архивных материалов и публикаций периодических изданий анализируется малоизвестная проблема учебно-воспитательной подготовки педагогических кадров для школьного образования в Подольской губернии во второй половине XIX в. – начале XX в. в научных доработках отечественных и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: учебно-воспитательные аспекты, школьное образование, педагогические кадры, учебные заведения, гимназии, земские учреждения, учебные программы.

Summary
N.Yu.Balabust

Educational Aspects of Training of Pedagogical Staff for School Education in Podillya Province (1864-1917): Historiographical Dimension

Based on historical and educational literature, archival materials and publications of periodicals the article analyzes unfamiliar educational aspects of teachers training for schools in Podillya province in the second half of the nineteenth century - early twentieth century in scientific works of domestic and foreign researchers.

Keywords: educational aspects, school education, pedagogical staff, educational institutions, gymnasia, zemstvo institutions, curricula.

Дата надходження статті: „1” жовтня 2012 р.

УДК 378.14;371.39 (045)

В.Є.БЕРЕКА,

доктор педагогічних наук, професор
(м.Хмельницький)

Модульний принцип організації позааудиторної навчальної діяльності студентів

Розглянуто проблему модульного принципу організації позааудиторної навчальної діяльності студентів з точки зору забезпечення покращення ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі. Обґрунтовано доцільність застосування модульного принципу у процесі самостійної навчальної діяльності.

Ключові слова: модуль, навчальна діяльність, позааудиторна навчальна діяльність, принцип.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Зміни, що відбуваються останнім часом у вищій школі України, вимагають сучасних фахівців, які не тільки володіють професійними знаннями, вміннями та навичками, але й здатні застосувати їх в повсякденній практичній діяльності, за умов складних (нетипових) ситуацій. Це передбачає в стінах навчального закладу формування всебічно розвиненої особистості, яка здатна постійно вдосконалювати свої професійні здібності, розвивати їх задля успішної роботи в межах посади.

Сформувати такого фахівця можливо за умови використання нових технологій навчання, зокрема, модульної технології, яка сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності студента.